

Розділ III. УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ

В. Сопко, д-р екон. наук, проф.
академік Академії економічних наук України
Київський національний економічний університет

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК — ОСНОВА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Економіка (від гр. *oikonomia*) буквально означає «мистецтво ведення господарства». Коли Ксенофонт (490 — 425 рр. до н.е.) живив це слово, він мав на увазі тільки домашнє господарство. Нині термін «економіка» використовується у різних значеннях. Ми застосовува- тимемо його тільки у значенні «мистецтво ведення господарства».

Будь-яке господарство — це суспільне явище. І хоча сьогодні за формами організації, розмірами, типами, видами, формами власності тощо господарства значно різняться, але як суспільні явища вони об'єднуються з огляду на проблему виконання ними функції формування виробничих і суспільних відносин. Ці функції пов'язані з великим колом теоретичних і практичних питань. Перше місце серед них посідає проблема структури та закономірності побудови у суспільстві вартісних відносин. Вона виникає внаслідок відокремлення вартості від своєї предметної сутності та її перетворення на **гроші**, де зникає будь-який слід вартості. Це — найвразливіше місце суспільних відносин.

Вартісні відносини в суспільстві формуються між суб'єктами господарювання, тобто фізичними (людина, сім'я) та юридичними особами (підприємства, організації, незалежно від форми власності, і державні чи муніципальні фонди як юридичні особи) (рис. 1).

Для ведення господарства, налагодження нормальних виробничих і суспільних відносин кожний учасник — фізична чи юридична особа — повинен мати саме ту інформацію господарського (економічного) та правового (юридичного) характеру про своє господарство, яка йому потрібна для прийняття правильних рішень щодо його ведення в контексті виробничих і господарських відносин та захисту права власності. Ця інформація має бути правдивою, об'єктивною, вірогідною, своєчасною та стосуватися економіко-правових відносин господарства з оточуючими його (навколишніми) господарствами — суб'єктами господарювання. Така інформація повинна містити дані про майновий, грошовий і фінансовий стан господарства, господарські процеси (затрати,

доходи та результати діяльності), про розрахунки господарського характеру з іншими учасниками виробничих і суспільних відносин на підставі даних минулого часу.

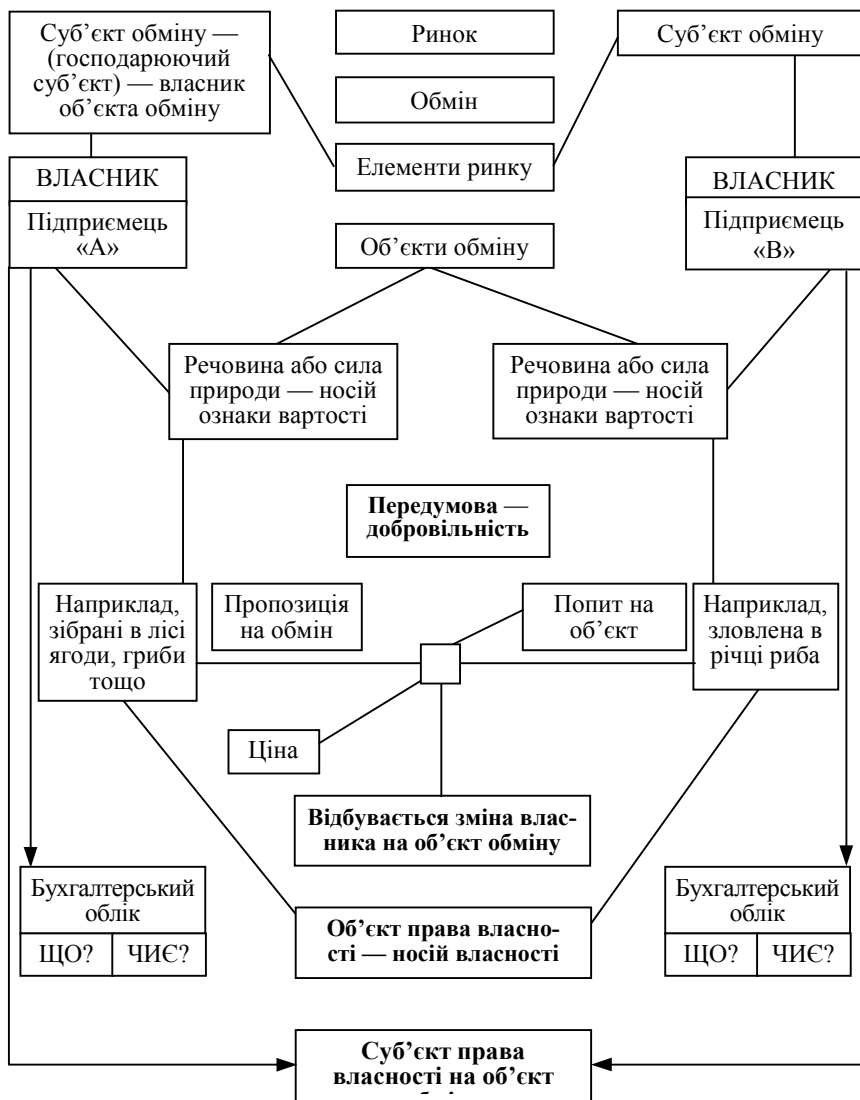

Рис. 1. Об'єкти і суб'єкти ринку та ринкових відносин

Подібну інформацію дає **тільки система бухгалтерського обліку**, який нині перетворився на самостійну науку, що має свою теорію, практику, ціль, предмет і метод, методологію та системну організацію.

Коли і де виникла бухгалтерська система обліку? Хто її винахідник — це історична таємниця, так само, як і винахідника алфавіту, грошей тощо. Але той факт, що бухгалтерським обліком займалися усі філософи, починаючи з Ксенофонта та Платона і до наших днів, — свідчить про його значимість у суспільному житті. Історія доводить: бухгалтерський облік існує вже понад

10 тисяч років і користуються ним усі власники, усі господарства.

Люди просто реєстрували окремі господарські факти — явища та процеси, їх стан і зміни стану. Але протягом останніх трьох тисяч років бухгалтерський облік формувався і як теоретична система знань. Цьому сприяли ускладнення суспільно-економічних відносин, насамперед економіко-правових і відносин власності.

Найважливіші теоретичні розробки бухгалтерської науки відносяться до XIV—XX ст. нашої ери, починаючи від Л. Пачіоллі (1494 р.). Суттєвий внесок в економічну теорію та правове обґрунтування бухгалтерського обліку як науки зробили В. Петті (1623—1687), П. Буагільбер (1646—1714), Ф. Кене (1694—1774), А. Сміт (1723—1796), Д. Рікардо (1772—1823), П'єр Жозеф Прудон (1809—1865), К. Маркс (1818—1883), Й. Шумпетер (1883—1950), І.Ф. Шер (1846—1924), М. Кейнс (1883—1946), В.В. Леонтьєв (1906—1999) та ін.

Бухгалтерський облік — це насамперед економічна наука, наука про ведення (управління, керування) господарством. Вона такою і формувалася з початку — реєстрація господарських фактів в окремому господарстві для власних потреб. Але розвиток класичних ринкових відносин, тобто з появою обміну, зміни власника об'єкта обміну та потребою довести своє право власності на об'єкти господарювання після обміну, примусили господаря-власника формувати таке рахівництво, яке б відповідало вимогам відображення виробничих і суспільних відносин. Отже, воно мало обліковувати не тільки те, що є в господарстві, а й мати доказову силу, чіє воно на правах власності, тобто рахувати не тільки майно (господарські об'єкти), що перебувають у господарстві, стосовно права власності на нього. Так з'явилася система реєстрації господарських фактів за принципом двоїстості (подвійності, балансового методу): що? чіє? хто є правласником? (рис. 2).

Вимоги до такого відображення господарських фактів майнового характеру законодавчо закріплено в усіх історично відомих суспільних формуваннях — державних, муніципальних тощо ще з часів фараонів.

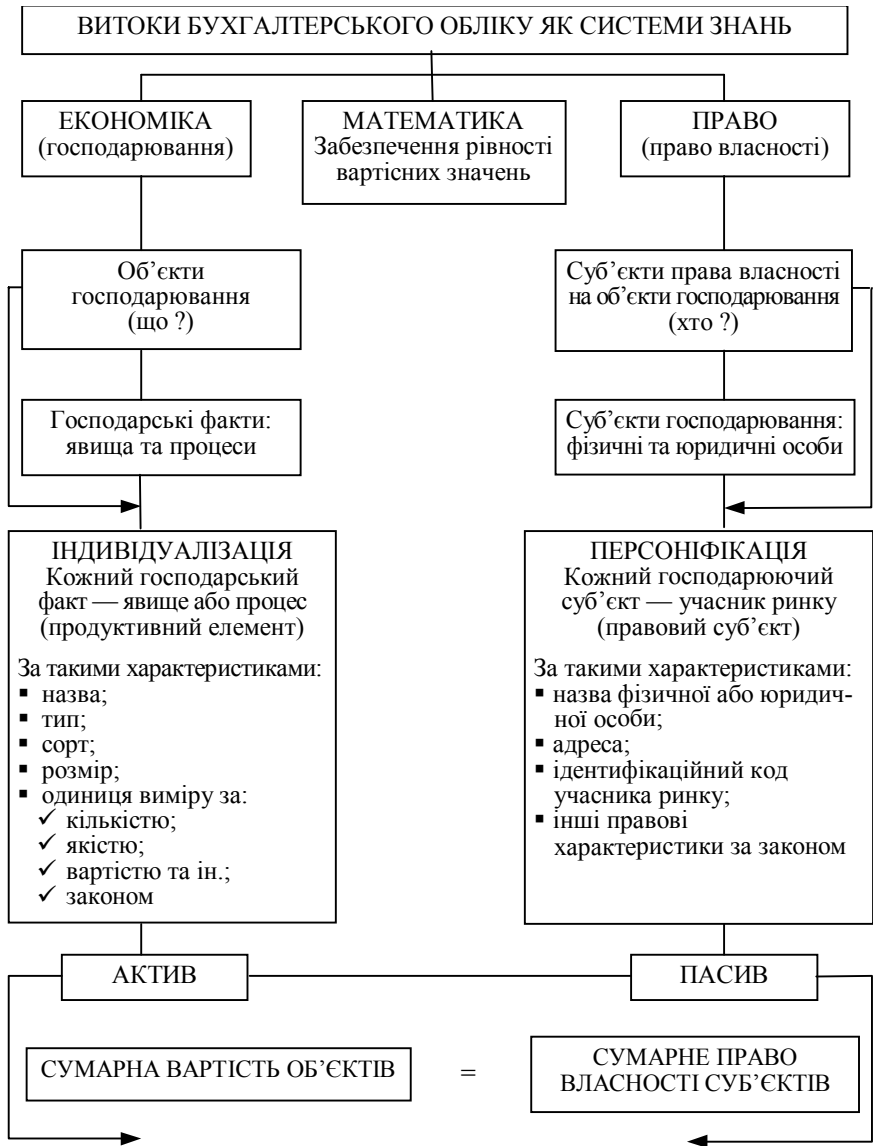

Рис. 2. Бухгалтерський облік як система знань

Отже, другий етап розвитку бухгалтерського обліку характеризується такою системою, яка не дає двоїсту характеристику

стану і змінам стану господарства і права власника на майно. Таким чином з'явилися два терміни — «актив» і «пасив». Господарські факти майнового характеру одержали узагальнюючу назву «актив» (яке має відповідати на запитання: що?). Відносини виробничого та суспільного характеру одержали узагальнюючу назву «пасив» (яке має відповідати на запитання: хто є власником майна?). Оскільки будь-який майновий об'єкт обов'язково належить комусь на правах власності, то й сумарне значення активу має дорівнювати сумарному значенню пасиву. У цьому сутність двоїстого (балансового) принципу бухгалтерської системи (рис. 3). Щодо змін стану об'єктів у процесі господарювання (+) чи (-) або зміни власника (+) чи (-), то за останнє століття ці процеси одержали специфічні назви «дебет» і «кредит», які мають суто математичні (алгебраїчні) значення, що впливають з алгебраїчного рівняння: актив = пасив (таблиця).

Подальший розвиток ринкових відносин спонукав господарника покласти в основу реєстрації господарських фактів наукову теорію, яка ґрунтується не тільки на теорії двоїстості, а й на періодизації ведення записів та фіксуванні (визначенні результатів діяльності за відповідний період — приріст або зменшення власності (капіталу)). Особливо це стало актуальним з введенням податку на майно.

Розвиток промисловості в XIX ст., поява акціонерних компаній, акціонування капіталу та особливо введення в суспільні відносини попереднього оподаткування результатів у вигляді акцизного збору, податку на оборот, на додану вартість тощо, тобто введення податкової системи розподілу та перерозподілу заново створеної вартості (XX ст.), зумовили появу в бухгалтерській системі обліку ряду нових елементів теоретичного та практичного характеру. Особливо це стосується процесів формування вартісних характеристик результатів діяльності — обліку затрат, калькулювання собівартості виготовлених продуктів (виробів, послуг, робіт), доходів, фінансових результатів. Перед бухгалтерським обліком як наукою постало багато питань теоретичного та практичного характеру.

З розвитком світового господарства управлінські функції бухгалтерського обліку дедалі більше поглиблюються і розширюються. Нині бухгалтерський облік став засобом розумового узагальнення економіко-правових відносин у суспільстві, перетворився на об'єктивну необхідність сучасного способу життя на міжнародному рівні.

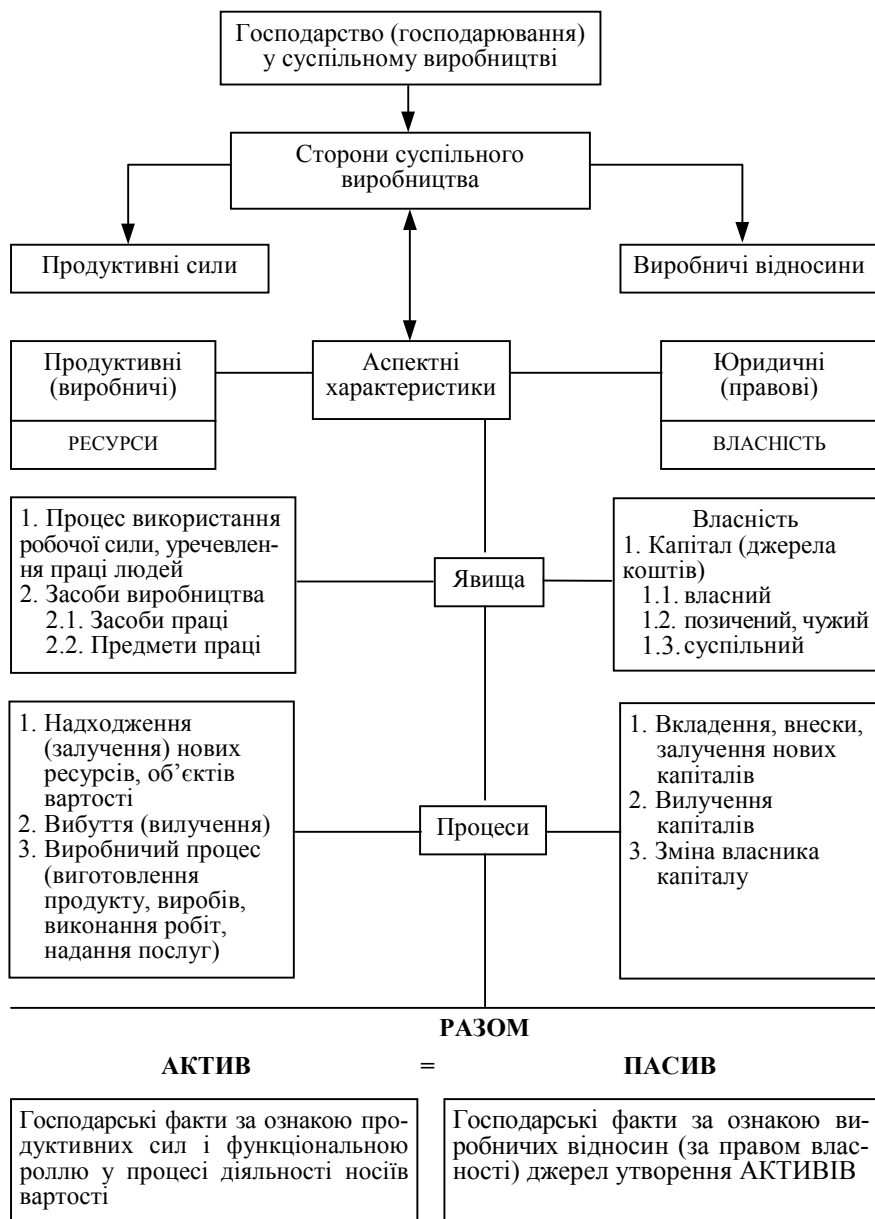

Рис. 3. Структурна сутність балансового принципу бухгалтерського обліку

Таблиця

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕЛЕМЕНТІВ ПРИ ПОБУДОВІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО
ОБЛІКУ ЯК ПРОЦЕСУ ЗА ТЕОРІЄЮ ДВОЇСТОСТІ**

Характеристика об'єкта бухгалтерського обліку	Актив	Пасив
Господарські факти як явища	Кожний господарський факт, продуктивний елемент, об'єкт, носій ознак вартості	Кожний господарський факт, суб'єкт права власності (фізична або юридична особа)
Характеристики	Назва, тип, сорт, розмір — одиниці виміру за кількістю і вартістю	Прізвище (назва), ім'я, по батькові, адреса та ін. юридичні дані
Характеристики	Господарські факти як процеси	
1. Збільшення стану	Надходження (+)	Набуття права власності (+)
2. Зменшення стану	Вибуття (-)	Припинення права власності (-)
3. Зміна структури активів	Зміна форми (+) (-)	Змін не відбулося
4. Зміна структури пасивів	Змін не відбулося	Зміна права власності (+)(-)

Сфера застосування бухгалтерського обліку тепер — від приватного, або особистого, господарства до підприємств, організацій, установ виробничої, комерційної, банківської, страхової та будь-якої іншої діяльності, а через узагальнення даних бухгалтерського обліку в наведених господарствах у рамках муніципалітетів, корпорацій, компаній тощо та держави у різних формах звітності — до глобальної економіки.

Бухгалтерський облік сьогодні — це система безперервного, суцільного і взаємозв'язаного спостереження та відображення у грошовому виразі за створенням суспільного продукту і пов'язаних з ним процесів обміну, розподілу та перерозподілу, за наявністю та рухом майна господарства, його майнових відносин з метою одержання інформації та її систематизації, яка потрібна для управління діяльністю господарства будь-якого масштабу та рівня. Сьогодні бухгалтерський облік — це складова світової економіки, «мова бізнесу» (рис. 4).

Рис. 4. Загальна побудова бухгалтерського обліку як процесу системи пізнання та доказовості

Проте найголовніше: бухгалтерський облік вели, ведуть і вести-муть тільки власники в межах конкретного господарства. Об'єднання даних кількох господарств — це вже статистика. Потреба узагальнення даних вимагає узгодженості показників за методологією їх формування. Цю проблему і потрібно вирішувати через відповідні науково-методичні та правові інстанції (рис. 5).

Рис. 5. Загальна схема побудови бухгалтерського обліку на основі теорії двоїстості

У різних країнах ці питання вирішуються по-різному. Але за будь-яких обставин потрібно розмежувати два питання: побудова бухгалтерського обліку в Україні та узгодженість національного бухгалтерського обліку з міжнародною стандартизацією, що спричинена появою транснаціональних формувань і рухом вартості та капіталів (власності) через національні кордони.

Побудова бухгалтерського обліку в Україні вимагає вирішення ряду питань. Перше — розробка національних стандартів, друге — розробка національного рахівництва на двох рівнях: макроекономічному (система національних рахунків) та мікроекономічному (система бухгалтерських рахунків). Третє суттєве питання — прийняття Закону про бухгалтерський облік.

Система національних рахунків (статистична система зведення даних) і Плану рахунків на мікрорівні (підприємство) мають містити як рахунки внутрішньої економіки (продукти, речі, (ресурси), роботи тощо), тобто виробництво, доходи, їх формування, розподіл, використання, затрати фінансові, нефінансові, так і рахунки зовнішньоекономічних зв'язків (поточні операції). У системі національних рахунків має бути визначена секторна побудова економіки та методи оцінки показників останньої.

Якщо розробка Плану національних рахунків — відносно проста проблема, то розробка національних стандартів бухгалтерського обліку і прийняття закону про бухгалтерський облік є складним і вимагає значної кількості людей та часу.

В основу вирішення цих двох питань потрібно покласти національну законодавчу систему з регулювання ринкових відносин, а її в Україні ще немає. Те, що існує сьогодні, недостатнє ні за змістом, ні за формою. Створена Методологічна рада з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України, в яку ввійшли провідні фахівці, провела значну роботу. Сподіватимемося, що результат буде.

Бухгалтерський облік, який нині здійснюють підприємства, організації та установи України, формувався в період командно-адміністративного регулювання економіки. Він відповідає в основному тим вимогам, що висувала до нього та система управління — регулювали бухгалтерський облік понад 400 інструкцій. Вони в основному діють і сьогодні. Ті, що зазнали незначних змін, видаються за «нові», «сучасні». Але перехід до ринкових відносин потребує, щоб система бухгалтерського обліку забезпечувала всіх учасників ринку — і вітчизняних, і зарубіжних — необхідною інформацією. Йдеться про бухгалтерський облік, який відповідає умовам ринку. Формування та поступове впроваджен-

ня його — важливі інструменти, що сприяють інтеграційним процесам входження України до світової економічної спільноти.

Єдність формування майнових, фінансових, економіко-правових та інших показників підприємства сприятиме виробленню правильної облікової політики, розробці внутрішньогосподарської бухгалтерської системи. Сучасний бухгалтерський облік може бути покладений в основу побудови нової української бухгалтерської системи. Формалізація його має пройти певні етапи.

Головним питанням залишається Закон про бухгалтерський облік. Значення його наявності може оцінити тільки фахівець, обізнаний з бухгалтерським обліком як наукою та системою знань, що охоплює одночасно економіку, право, математику, статистику, фінанси, кібернетику, технологію та інші сфери.

Закон забезпечує учасникам ринку необхідну та корисну інформацію про вартісні характеристики дій — придбання ресурсів, переробку їх у новий продукт праці, надання послуг. Він стоюється всіх суттєвих сторін бухгалтерського обліку.

Законом передбачено, що практичне втілення (форма) залишається за підприємством. Це сприяє підвищенню відповідальності всіх причетних до організації бухгалтерського обліку.

Такий характер закону сприяє тому, що в Україні буде забезпечено додержання основного принципу законного регулювання економіко-правових відносин, а також надана можливість господарським структурам із своєрідною системою побудови (банки, кредитні спілки, страхові компанії тощо) за допомогою окремих спеціальних вказівок регулювати свою діяльність. Це дасть змогу підприємствам самостійно формувати свою внутрішньогосподарську систему обліку виробничого, комерційного та іншого характеру.

Чинність закону поширюється на будь-яку підприємницьку діяльність, незалежно від форм власності, всі бюджетні установи, всі суспільні, фондові організації тощо, регулюються основні принципи побудови бухгалтерського обліку, незалежно від розміру підприємства, організації чи установи, а також непідприємницька діяльність.

Закон містить такі розділи:

1. Преамбула.
2. Загальні питання (положення): визначення суті обліку, мета, сфера дії, передумови та принципи побудови.
3. Організація бухгалтерського обліку: обов'язковість ведення, загальна методологія, доказовість, первинні документи (реєстри,

звітні форми). Оцінка активів і пасивів, майна та зобов'язань (інвентаризація, амортизація).

4. Бухгалтерська (фінансова) звітність: правила складання, структура, повна та скорочена звітність, склад звітності підприємства, корпорації, консолідований звіт, звітний період, адреси подання.

5. Опублікування (оприлюднення) фінансової звітності, опублікування відкритим друком, конфіденційність даних, обов'язковість аудиту незалежним аудитором.

6. Державне регулювання бухгалтерського обліку: мета, завдання, функції органу регулювання, його повноваження, форми та методи регулювання.

7. Заключні положення: законодавство, контроль за дотриманням, відповідальність за недотримання.

У законі визначені принципові положення побудови бухгалтерського обліку без технічної деталізації.

У будь-якому господарстві побудова бухгалтерського обліку означає:

1. Усі господарські факти мають доказовість (документальне оформлення) відповідно до чинного законодавства. Без такого документа не може відбутися жодний бухгалтерський запис.

2. Кожний первинний документ має бути зареєстрований у спеціальному реєстрі — «Журнал реєстрації господарських фактів», де йому — документу — присвоюють порядковий номер реєстрації відповідного бухгалтерського періоду. Під цим номером документ фіксують в аналітичному рахунку Головної книги, де для кожного господарського факту має бути відкрито окремий рахунок.

3. Деталізація (аналітичність) та синтезація (узагальнення) рахунків залежить від господарства — масштабу, складності, структури тощо, але у будь-якому випадку має бути забезпечена індивідуалізація об'єктів майнового характеру та персоніфікація об'єктів — правовласників (засновників і позичальників).

4. Періодичне узагальнення в бухгалтерському балансі за відповідний період за ознаками: стан на початок, зміни стану за період і стан на кінець року та підтвердження кінцевого стану спеціальними доказами — інвентарними описами, актами звір-ки тощо.

Така система побудови забезпечує за будь-яких цінових змін, незалежно від чинників, інформацію та контроль за наявністю майна і правових відносин. Узагальнення подібної інформації на основі вартісних параметрів за різними показниками дає можливість формування інформаційного банку даних для управління

вартісними параметрами економіки на державному, муніципальному або інших рівнях.

Побудова такої бухгалтерської системи має супроводжуватися розробкою національних стандартів з бухгалтерського обліку, їх узгодженням з міжнародними стандартами. Тривалість цієї роботи — кілька років. Тому перше завдання — завершення формування на основі Закону про бухгалтерський облік та прийняття Верховною Радою уточненого законодавства.

Л. Кіндрацька, доц., канд. екон. наук
Київський національний економічний університет

БУХГАЛТЕРСЬКА ІНФОРМАЦІЯ В УМОВАХ РЕФОРМОВАНОЇ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Сучасні світові тенденції у розвитку банківського бізнесу передусім пов'язують із ростом концентрації ризиків при здійсненні операцій. Це ставить додаткові вимоги до системи обліку та звітності, а загалом до структури та обсягів бухгалтерської інформації. Слід акцентувати той факт, що на сьогоднішньому етапі розвитку ринкових відносин результати діяльності банку недостатньо аналізувати з позиції отримання прибутку чи збитку, що характеризує комерційний підхід до аналізу. Йдеться про визначення приросту капіталу або ефективності функціонування банку в цілому. Втім прибутки і збитки повинні розраховуватись на основі єдиних методик, вони мають бути диференційовані за джерелами їх виникнення. Так, результати за операціями з індивідуального обслуговування клієнтів слід розглядати як результати, отримані від консультаційної діяльності, пов'язаної із реалізацією банківських послуг, обсяги ризиків — як підсумок комерційної діяльності від власних інвестицій, а продуктивність — як управління ресурсами¹. Зазначені підходи притаманні зарубіжним банкам, вони визначають напрями формування бухгалтерської інформації, на базі якої аналізується результативність діяльності комерційного банку.

З іншого боку, всі користувачі фінансової звітності банку також отримують можливість проаналізувати діяльність банку з

¹ Направления развития в банковском контроллинге. Зарубежный опыт // Бизнес и банки. — 1998. — № 28. — Июль. — С. 7.